

Ridderstraat en Kattenstraat

Ridderstraat

In de Handelingen van 2017 legt Bram Vannieuwenhuyze op voortreffelijke wijze de problematiek van de naam Ridderstraat bloot. Daarbij verwerpt hij de verklaring van die naam op basis van *rund-*, *runder-* uit ontrond Germaans **hruntiz-*, die Maurits Gysseling in 1960 ook voor de naam Ruddervoorde voorgesteld had. Terecht, want, naast de Ingveoonse uitval van *n* met compensatierekking $i > \hat{i}$, levert ook de *i* in het woord problemen op: het Gents kende niet *rind*, maar *rend*, *rendeken*, nu *rends-beeste*. M. Gysseling had die verklaring overigens zelf in 1983 al op de helling geplaatst en voor de naam Ruddervoorde 1089 *Ridarvorda ridder* ‘ruiter’ gesuggereerd.⁽¹⁾ Voldoet *ridder* ‘ruiter’ echter effectief om de naam Ridderstraat te verklaren of heeft het woord hier een andere betekenis? In een poging om het raadsel te ontsluiten worden hieronder een aantal vroeg geattesteerde Ridderstraten⁽²⁾ op een rij geplaatst, waarbij

⁽¹⁾ Gysseling 1983, 56. Omtrent de evolutie *ridder* > *rudder* bestaat meer zekerheid: de ronding van *i* na *r* is een bekend verschijnsel in het westelijke Middelnederlands. Vóór 1300 kende Gent enkel *ridder*, in tegenstelling tot b.v. Brugge met dominante *u*. De westelijke ronding van *i* na *r* vindt men ook in de Gentse naam Rutsenburg 1315 in *Ricenborgh*, 1335 te *Ritcheborch*, 1337 in *Rutseborgh*, bewaard in de huidige naam Luxemburgstraat. M. Gysseling verklaart die naam uit Germaans **hridiskan burg* ‘bevende burg’ en poogt er zelfs de oudste Gentse burg in te zien (Gysseling 1954, 391). Lettend op de ligging in een notoire prostitutiebuurt met onder meer de Hoerendochterstraat, nu de Ravensteinstraat nabij de Koornlei, en de beruchte ’s-Gravenvest, nu de Turrepoortsteeg niet ver van de Poel, kan men hier veeleer opteren voor een ludieke naam van een bordeelstraat, vgl. Mnl. *riden* ‘copuleren, met name van dieren’ en *ritsig* ‘bevend > geil’: *ritsigh* ‘catuliens, pruriens’ (Kiliaan 1599, 438). In Franck-Van Wijk (552) wordt *ritsig* in mogelijk verband gebracht met *ritsen* ‘incitare, incendere’ (Kiliaan, 438), uit Duits *reizen* ‘prikkelen, aanzetten’.

⁽²⁾ Jongere Ridderstraten als product van officiële straatnaamgeving blijven hier buiten beschouwing. Voor Nederland worden ze het eerst genoteerd in het Amsterdam van de tweede helft van de 16de eeuw. Zo werden daar door de

bijzondere aandacht uitgaat naar hun inplanting in de middeleeuwse stedelijke ruimte.

Aalst

1365 *in de Rudderstrate*, 1400 *in de Ridderstrate*, 1426 *in de Rudderstrate tusschen her Jan Momaerds stede ende Jan Rudders stede*. Zijstraat van de Kattenstraat, die zelf van de Grote Markt vertrekt.

Antwerpen

1403 *Riddersteghe*, 1416 *Ridderstrate*, nu Korte en Lange Ridderstraat. Niet ver van de Schelde.

Brugge

1302 *Rudderstrate*, 1319 *in Vico Militum*. 'Daar woonde de familie *die Ruddere*: 1292 *Robrecht die Ruddere*'⁽³⁾, wat een hypothese moet blijven, ondanks het herhaalde voorkomen van deze familienaam en van schepen Robrecht die Ruddere in de Brugse stadsrekeningen.⁽⁴⁾ Belangwekkender lijkt: 'En dat er in de Ridderstraat, ten tijde van haar ontstaan, aanzienlijke heren woonden, vindt steun in de kroniek van Galbertus van Brugge, waarin wordt verhaald, hoe tijdens de onlusten na de moord op graaf Karel de Goede op 9 maart 1127, drie grote woonhuizen, staande ten oosten van de Burg – dus in de nabijheid van de Ridderstraat – in brand werden gestoken'.⁽⁵⁾

Brussel

1263 *domistadium situm in Ridderstrate*, 1321 *in Ridderstrate*, kort na 1321 *in vico Militum*, 1340 *hofstade ende husinghen ... in de Langhe Ridderstrate*. 'In elk geval ging het om één van de

toenmalige burgemeesters toegekend: Jonkerstraat, Ridderstraat, Keizersstaat en Koningsstraat (Meertens & Moll 1953, 6).

⁽³⁾ De Smet 1939, 105.

⁽⁴⁾ Wyffels 1971, 151.

⁽⁵⁾ Schouteet 1977, 177.

langere straten van de dertiende-eeuwse stad. Ze lag net binnen de eerste stadsomwalling ...'.⁽⁶⁾

Dendermonde

1359, 1388 *inde Ridderstrate*, 1474 *inde Ridderstrate bij de Denderbrugghen*; ergens in de stad genoteerd: 1370 *Maria sRidders*. Vertrekt zuidwaarts van de Grote Markt, die zelf aansluit bij de Oude Burcht.

Diest

1393 *in die Ridderstrate*. Nu verdwenen naam.

Gent

1. Bij de Houtbriel, ook Broekstraat genoemd: 1349 *in de Rudderstrate*, 1363 *van der Ridderstraten bi den Houtbrielle ... van der Rudderstrate*, 1373 *in de Riddere strate*. In een prostitutiebuurt, vgl. 1473/74 *huus ende stede bij den Quaetham in de Rudderstrate neven thuus gheheeten tSeert*⁽⁷⁾.

2. De Korte Ridderstraat, nu verdwenen, tussen het Belfort en het huidige Emile Braunplein, nabij het kerkhof van de Sint-Niklaaskerk. Liep parallel met de Kattesteeg (nu Cataloniëstraat) en is nu verdwenen: 1462/63 *Curterijgstraet*, 1483 *inde Curte rijcstrate*; 1493/94 *Corte Rughstrate*, 1513/14 *een huus ende stede ... ghenamemt Egghelins schuere ... inde Curte rucstrate achter commende inde Cattesteghe*, 1575/76 *de Curtrijckstrate*, 1653 *Curterinck straet*, 1732 *Cudderutstrate*, 1782 *Corte Rutstraat*, ca. 1900 *Kudderedutstrate/Kiddereditstrate*, 1796 *Korte Ridderstraet*, 1799 *Corte Ridders Straet*. Voorheen heette het daar Ten Putte: 1350 *up thuus te Pitte up derue van Egglinscuere*. Bij een prostitutiebuurt, vgl. het huis 1702 *den Minnestreck*, dat er een poortje had (De Potter 3, 361). Betekent de naam

⁽⁶⁾ Vannieuwenhuyze 2017, 260.

⁽⁷⁾ Vgl. Mnls. *zeerden* 'beslapen, onteren'. In oude Gentse straatnamen komt men het woord meer tegen: Korte Zeerdsteeg, nu de Fiennesdreef; Zeerdzak(steege), nu de Jan Breydelstraat; Zeerdzak, aan het Groot-Kanonplein.

‘Kortrijkstraat’ en werd hij later in obscene zin gereïnterpreteerd? Is hij nog later beïnvloed door de Brugse en/of de Antwerpse naam Korte Ridderstraat? Beslist gaat het hier niet om een aloude ‘Ridderstraat’. Volgens de archeologie moet de Korte Ridderstraat desondanks een zeer oude weg zijn geweest: ‘... een oude landweg die misschien al vóór de middeleeuwen of toch al vóór de 10de eeuw bestond ... Wellicht was de Korte Ridderstraat van in de 11de eeuw een belangrijk onderdeel van de grote handelsweg over land die Brugge met Keulen verbond’.⁽⁸⁾

3. Ten zuiden van Sint-Michiels, ook Vertrunensteeg, Egelantierstraatje en Hoornstraatje genoemd: 1522/23 *thenden der Rudders strate anden voet vander Jaquepijnen brugghede Leije streckende an deen zijde*, 1588/89 *huus inde Veltstrate van oudts eene brauwerie wesende ghenamt den Hoorne het Rudders straetken daerneffens streckende*, 1646/47 *huus ... in het Hoorenstraetken alias Rudderstraete*, 1779 *Engelantier ofte soo genoemde Hoorenstraetjen leedende van de Veltstaete naer de Predickheeren brugge*. In een prostitutiebuurt.

4. Bij de Kouter, ook Koutersteeg genoemd: 1629/30 *huus inde Rudderstrate achter tCleen Vleeschuus achter uut commende int Cauterstraetken*, 1659/60 *de Cauterstege ghezeyt de Rudderstraete*. In een prostitutiebuurt, vgl. 1555/57 *tCauterstraetkin gheseyt het Schuddeveestraetkin*⁽⁹⁾.

⁽⁸⁾ Laleman & Vermeiren 2010, 14.

⁽⁹⁾ Voor Schuddevee-, vgl. Mnl. *schudden* en Mnl. *vede* ‘mannelijk lid’. In Gent was er ook nog een Schuddeveestraatje bij de Korenmarkt, een bij de Groentenmarkt en een bij de Vrijdagmarkt, alwaar men tevens de vermeldenswaardige naam Standveesteegeje-zonder-Vrees noteert: 1426 *in Contentast up den houc van den steeghskine dat men heet Stant vedekin sonder Vreeze*, wat de latere botanische benaming *phallus impudicus* oproept. In Ieper luidt het in 1430 *Streckeveitstraetkin*. In de naam Kontentast 1325 *in Contentast* herkent men dan weer Mnl. *conte* ‘vrouwelijkheid’ en Mnl. *tast* ‘aanraking’ (vgl. Utrecht 1298 *in vico Tastcunt*).

Hasselt

1568 *Ridder straet*, voorheen 14de eeuw *Coetelstraete*, later 18de eeuw. Aan de Varkensmarkt.

Leuven

1296 *in Vico Militum*, 1394 *Ridderstrate*. Grote straat ten westen van de Markt en de Burchtstraat.

Sint-Truiden

1252 *iuxta Ridderstrate*, 1549 *in de Ridders straete*. Sluit via het plein rond de O.L.V.-kerk oostelijk aan bij de Grote Markt.

Sluis

1326, 1337 *ande westside vander Ridder strate*, 1331, 1340 *de Rudderstrate, iuxta Plateam dictam Militis*. Lange straat van noord naar zuid leidend naar de Hoogstraat, die zelf gelegen is ten oosten van het centrum met het belfort.

RIDDERSTRAAT 'PROSTITUTIEBUURT'?

Algemeen valt op dat heel wat stedelijke Ridderstraten een centrale ligging kennen. Anderzijds zet de inplanting van de vier Gentse Ridderstraten aan tot het denkspoor "Ridderstraat > prostitutiebuurt". Op het eerste gezicht een contradictoir gegeven: men treft de middeleeuwse bordelen veeleer aan in de nabijheid van de stadswallen. De historiek van de geografische evolutie van de stedelijke prostitutie brengt hier echter nuanceering. Van de vroege middeleeuwen tot 11de/12de eeuw was de prostitutie algemeen aanvaard. Veelal lagen de bordelen toen in de nabijheid van de marktplaats en van de grote verkeersstraten, niet zelden nabij publieke waterputten.⁽¹⁰⁾ In de 13de eeuw

⁽¹⁰⁾ Bloch II, 751, die van *puteus* 'put, fontein' op verkeerde wijze het woord *putain* afleidt.

De stad Ronse, die in de middeleeuwen aan het verfransen gegaan was, had haar prostitutiebuurt met Putenruwe 1349 *te Puteinruue*.

maakte verdraagzaamheid plaats voor regelgeving, stigmatisering en repressie. Met uitzondering van de gemengde stoven, die verkapte bordelen waren en derwijze een dubbele moraal weerspiegelen (tolerantie naast verdrukking), werd het zgn. oudste beroep ter wereld gebannen naar de periferie van de stad. In 1265 legde gravin Margareta van Vlaanderen en Henegouwen de Bergense prostituees zelfs vestimentaire verplichtingen op. Aangezien Mnls. *riddere* en Lat. *miles* naast 'ridder', ook 'ruiter' en 'soldaat' betekenen, kan men zich even de vraag stellen of de Ridderstraten in aanvang soms amusements-, inz. prostitutiebuurten voor militairen waren.

Zulks kan evenwel niet het geval zijn geweest. Buiten Gent kunnen Ridderstraten nergens rechtstreeks met prostitutie in verband gebracht worden. De situatie in Gent zelf kan als volgt worden verklaard. De Ridderstraat aan de Houtbriel is de enige van de vier naamgenoten die van oudsher haar naam draagt. Verwijzend naar een notoire prostitutiebuurt gaf die naam aanleiding tot appellativering: *Ridderstraat* > *een ridderstraat* 'hoerenbuurt', vandaar het alternatieve gebruik (*alias, gheseyt*). Men mag niet vergeten dat het centrum van de middeleeuwse grootstad Gent (ca. 50.000 inwoners) één groot web van prostitutiebuurten vormde.⁽¹¹⁾ Markante obscene namen van andere prostitutiestraten viel dezelfde soort van vermenigvuldiging te beurt: Kontentast, Nodenaysteeg⁽¹²⁾, Schuddeveestraatje,

⁽¹¹⁾ Zie de kaart in Van Durme 2005.

⁽¹²⁾ Naam van een prostitutiebuurt, vgl. 'Onderbergen, achter 't huis recht-over de Predikheeren, is eene Naeistege; het straetje verder is eene Naeistege; het Pensstraetje, op de Koornlei, op de Hoogstraet zijn mede Naeistegen' (De Potter 3, 450). De huidige Nodenaysteeg aan de Veldstraat lijkt wel de onbetwiste moeder van alle andere: 1354 *in vico appellato Oddenays steghe*, 1360/61 *vp den hoernic van Oddenais steghe*, 1422 *in Audenays steghe*, 15de eeuw *van der Oudenaysteghe*. Voor de verklaring van de naam dient men te vertrekken van een Mnls. appellatief: **oddenaei* < **odenaei* dat geprothetiseerd voorkomt in de aan Hein van Aken toegeschreven Die Rose, v. 12487-12488: 1278/1325 *Si soude énen [man] ... hebben ochte meer ... want die aert helpt sere der naturen die haer soude maken* (var. *slaen*) *den nodinay* (var. *noddinay*) *daer si af wesen soude gay*. *Nodinay* betekent hier zoveel als 'geilheid' (vgl. Mnls. *ode* 'licht, graag' en *naeien* 'copuleren'), wat men terugvindt in 1346 *Jan van Oddenay* ('buurt van geilheid, ontucht'). Al heel vroeg komt de variant met prothetische *n* voor: 1370

Zeertstraatje, ... en er waren er meer in de stad, zoals overigens ook de naam Stoofstraat uit de schemerzone tussen zindelijkheid en zinnigheid.

Vaak reisden dat soort namen verder af naar het platteland. Zij prikkelden de verbeelding blijkbaar het meest. Zo bereikte Schuddeveestraat eerst Geraardsbergen en vervolgens een landelijk dorp als Everbeek. De naam Lepelstraat ondernam een soortgelijke odyssee. De wieg van alle Lepelstraten kan moeiteloos gezocht worden in het Antwerpen van de 14de eeuw.⁽¹³⁾ In latere tijd, meer bepaald in de 16de en 17de eeuw, hebben dichters als Bredero (De Spaanse Brabander), Huygens (Trijntje Cornelis) en Ogier hun best gedaan om de Antwerpse Lepelstraat als geijkte naam voor een buurt van plezier op de kaart van de Lage Landen te zetten. De literaire eruptie kreeg extra vleugels doordat ze plaatsvond in de tijd van de 'Brabantse expansie'. En zo ging het met de Lepelstraat van Antwerpen naar Temse, Lokeren, Laarne, zelfs naar Elene en Michelbeke (en verder ook naar de andere Vlaamse provincies).

Het overwaaien van namen is een algemeen bekend fenomeen. Zoals dialectkenmerken vaak van de ene stad naar de andere 'gekatapulteerd' worden, ontlenen straten en zelfs reeksen van straten van een bepaalde stad vaak hun naam aan die van een andere. Zo constateert men in Dendermonde een pak namen die men ook aantreft in de grote zusterstad Gent:

in Noddenays steghe, 1378 in Noddenay steghe en ook nog 1357 *in de Veltstrate ... vp Noddenais steen*, of 'het steen bij *Oddenai*', of 'het steen van *van Oddenai*' (eventueel na segmentatie *steen* > *-s steen*). Elders treft men Nodenaai als familienaam aan, zeer vroeg zelfs en met prothetische *n* (b.v. Oudenaarde 1327 *Gillis de Wachter die men heet Noede naij*), ook Naainode (met als mogelijke Romaanse pendant Foupau, waarin Oudfrans *fotre* 'beslapen' en *pau* 'weinig'), met Mnl. *node* 'niet graag, gedwongen', wat de betekenis Nodenaai 'de impotente' suggereert (Debrabandere 1988, 268). Een kluwen (zie ook Beele 1975, 2, 425), kennelijk berustend op een vroege middeleeuwse letterspeling: Odenaai-Nodenaai.

⁽¹³⁾ 'De Lepelstraat ontving de naam van zekeren *Wilhelmus dictus Lepel* die de landen in pacht hield. Die straat was langen tijd eene der slechtst befaamde van de stad, want ten gevolge van verschillende besluiten van het magistrat, waren aldaar de huizen van ontucht bijeengebracht die vroeger op andere plaatsen verspreid waren' (WNT VIII 1598-99).

Berouwstraat, Hoogpoort, Koornaard, Korte Munte, Ridderstraat, Savaanstraat, Scheldestraat, Stoofstraat, Zuivelsteeg, ook nog een *Kontentast*.

RIDDERSTRAAT ‘RUITERIJSTRAAT’?

Schuilt in de naam Ridderstraat soms *riddere* ‘ruiter’? Komt de middeleeuwse stedelijke ruitery hier plots in beeld? Uit de kroniek van Galbert van Brugge (1127/28) kan men in ieder geval opmaken dat Gent al in het begin van de 12de eeuw een gemeenteleger had. Het trad op naast het grafelijke leger, dat in de loop van de 12de eeuw al veel van zijn glans verloren had. In steden zoals Gent en Brugge vormde de ruitery van de poorters een belangrijk onderdeel van het gemeenteleger. Volgens hun vermogen waren de rijkste poorters verplicht een strijdpard (Mnl. *ors* > *ers*) ter beschikking te houden. In een keur aangaande de inrichting van de ruitery van de poorters van Brugge uit 1292/93 verneemt men: *dat so wat manne die ghegoedt es tote drieduzentigh ponden iof daer bouen die portre es in Brucghe moet ouden een hers dat xl lb coste*⁽¹⁴⁾. Ontlenen de Ridderstraten nu hun naam aan de ‘poorterlijke’ ruitery? Neen, want de poorters bewoonden niet één straat, maar het hele territorium van de stad en de Ridderstraten kan men zich evenmin voorstellen als straten waar de stedelijke ruiters oefenden of in paraatheid gebracht werden. Noch in de Gentse, noch in de Brugse stadsrekeningen⁽¹⁵⁾ treft men overigens de term *riddere* aan m.b.t. de stedelijke ruitery.

RIDDERSTRAAT ‘UITWIJKBUURT VOOR RIDDERS VAN HET SUBCASTRUM NA DE ONTMANTELING ERVAN’

De masterscriptie van Helena Vanommessaeghe *Ridderschap in stedelijke context. Vlaanderen en de omringende landsheerlijkheden in de twaalfde eeuw* (UGent, 2008/2009) werpt wellicht een beter licht op de betekenis van *riddere* in de naam Ridderstraat.

⁽¹⁴⁾ CG I 1874-1880.

⁽¹⁵⁾ Ed. Vuylsteke en Wyffels.

Het ridderschap vindt zijn oorsprong in de zgn. grafelijke ministerialiteit, van oorsprong onvrije dienstadel, waarvan de militaire tak een belangrijk onderdeel vormde. De militaire *ministeriales*, later *milites castrenses* genoemd, vormden het garnizoen dat instond voor het bewaken van de grafelijke burcht, het escorteren van de graaf op zijn veldtochten én het in toom houden van de ontluikende aanpalende stad. Daarom bestond op veel plaatsen lange tijd een sterk spanningsveld tussen ridders en poorters.

In Vlaanderen verdween de ministerialiteit al grotendeels in het begin van de 12de eeuw. De *subcastra*, waarover hieronder meer, werden opgedoekt. Sommige *ministeriales* trokken weg uit de stad, vestigden zich erbuiten in eigen burchten en werden zelfs roofridder. Anderen vestigden zich in de stad en zetelden als ridder niet zelden naast de poorters in een en dezelfde gilde. Anderzijds steeg de stedelijke elite van rijke handelaars al snel in aanzien en kon ook toetreden tot de adel, tot de ridderstand dus. Uiteindelijk versmolten beide groepen.

Het valt op dat de naam Ridderstraat in stedelijke context veelal aangetroffen wordt in de nabijheid van de grafelijke burcht (zie het bovenstaande corpus). Hieruit kan men afleiden dat de naam verband houdt met dat soort van ontheemde ridders. Als erfgenaam van de *ministeriales* bewoonden de ridders aanvankelijk het gedeelte van de grafelijke burcht dat hun toegewezen was: het *subcastrum* of de buitenburcht die met het *castrum* of de grafelijke burcht zelf een zgn. dubbelburcht vormde. In de Vlaamse toponymie verschijnt het *subcastrum* later veelal als *Oudburg*, *Oude Burg*.

Heel wat auteurs hebben zich gebogen over de betekenis van die naam. Lettend op de min of meer rechthoekige vorm van de *subcastra* voeren sommigen aan dat de naam Oudburg in Gent (1187 *Veteri Castello in Gant*; 1281 *Oudenborch*; 1308 *van der Auderboerch*) en Brugge (1089 *in Castello Forinseco*, 1120 *in Veteri Castello*, 1279 *in dOudenburgh*, 1274 *uter Ouderburgh*) mogelijk verwijst naar een tot de Romeinse tijd opklimmende versterking en stellen voor archeologisch onderzoek af te wachten. M.b.t. die opvatting kunnen alvast lessen getrokken worden

uit de casus Aardenburg, met Burg 1277 *in loco qui dicitur Burgh*, 1331 *in die Buergh* en Oudburg: 1372 kop. ca. 1475 *in die Houde Borgh*, ca. 1390 *in dHoude Buerch*. Zoals in Gent en Brugge komen hier dus zowel Burg als Oudburg voor, maar: de Aardenburgse Burg bevindt zich op de plaats van het castellum zelf, de Oudburg op een complex ernaast. Tot op grote hoogte is de situatie vergelijkbaar met die in Oudenburg, waar uitgerekend de Burg het centrum van het Romeinse castellum bedekt. Archeologisch onderzoek afwachten lijkt derhalve een weinig zinvolle optie.

M. Gysseling riep voor de naam Oudburg de volgens hem vroegere betekenis van het woord *oud* in, die hij eerder, in navolging van R. Möller (Möller 1985), had herkend in namen als Oudenaarde en vooral Oudenberg (Geraardsbergen): 'hoog'. Voor de naam Oudburg leidde hij 'hoog' af van de nog oudere betekenis 'groot, ruim', zoals in Germaanse persoonsnamen waar *ald* veeleer 'groot' dan 'oud' betekent. De latere evolutie 'groot, hoog' > 'oud' noemt M. Gysseling 'specifiek Germaans'. Net zoals de Oude Burg van Brugge, is de Oudburg van Gent inderdaad uitgestrekter dan de ernaast gelegen Burg. Denk ook aan Veurne met in 1105 de binnenburg, de eigenlijke burg, en de er ringvormig omheen liggende buitenburg.⁽¹⁶⁾ Ook in Brussel, Leuven en Maastricht zou de naam *Oude Burg* veeleer als 'grote burg' op te vatten zijn.⁽¹⁷⁾ M.b.t. Gysselings genoemde opvatting kan men *oud* 'hoog' voor een naam als Oudenberg inderdaad als plausibele verklaring aanvaarden. Voor de naam Oudburg is *oud* 'groot' echter minder voor de hand liggend: nergens wordt *Kleine burg / *Lettelburg als tegenhanger genoteerd, nergens komt *oud* in andere toponiemen met de betekenis 'groot' voor.

Mede op basis van zijn vernieuwende studie over de vrouwelijke adjectiefflexie in het Oudnederlands kwam J. Van Loon tot de conclusie dat de Gentse naam Oudburg een relatief jonge

⁽¹⁶⁾ In een bul van Paschalis II van 1105 *Binaburgh* en *Butanburgh* genoemd, zie Van Werveke 1965, 52 en 75.

⁽¹⁷⁾ Gysseling 1990, 97-98.

datering moet worden toegekend: niet ouder dan de 10de-11de eeuw. Hiervoor voert hij aan: 1. het voorkomen van vooral vormen met de innoverende Mnl. pronominale flexie (*Oudenburg* > ca. 1100 *Ouderburg*); 2. de permanente aanwezigheid van het bepaald lidwoord (*van der Ouderburg*). Naamkundig opponeerde Oudburg volgens hem mogelijk met *Nieuwburg (= ca. 940 kop. 10de eeuw *in Novo Castello*). Zoals in Brugge en op andere plaatsen vormden in Gent de Burg (het latere Gravensteen) en de Oudburg (een erbij aansluitend complex van bijna 5 ha) een zgn. dubbelburcht. De Oudburg behield lange tijd een semimilitaire functie, vormde tevens het kwartier van de ledertouwers, werd zelfs de zetel van een kasselrij, maar mag zeker niet worden verward met vrije pre-urbane handelsnederzettingen zoals die van de Gentse Hoogpoort. Wat de oorsprong van de naam Oudburg betreft, treedt J. Van Loon het standpunt bij van A. Koch en C. Wyffels, die de Oudburg omschrijven als 'een bevolkingsnederzetting naast de grafelijke versterking, maar die er oorspronkelijk een geheel mee vormde, in die zin dat beide binnen dezelfde versterkingsgordel lagen ... wanneer evenwel, door de oprichting van een nieuwe *urbs* of versterking van kleinere omvang, de nederzetting geen deel meer uitmaakte van die nieuwe *urbs* (d.i. de huidige Burg) ging men de nederzetting logischerwijze *vetus urbs*, oude burg, heten'.⁽¹⁸⁾

In het licht van wat wij nu weten m.b.t. de *ministeriales* en de lotgevallen van hun nazaten de ridders kan aan de naam Oudburg, Oude Burg een concrete historische invulling worden gegeven: 'ontmanteld *subcastrum*, voormalig deel van de burg'. Het demilitariseren van de *subcastra* laat zich situeren in de

⁽¹⁸⁾ Van Loon 2000, 119. I.p.v. met een hypothetische naam *Nieuwburg, kon de naam Oudburg evengoed kon contrasteren met de naam Burg, zoals Nederkouter opponeerde met Kouter in Gent.

Indien men voor *oud* de betekenis 'voormalig' aanvaardt, hoeft zelfs niet naar een opponerend element te worden gezocht. *Oud* 'voormalig' komt in de Vlaamse toponymie frequent voor. Een voorbeeld: Oude Meers in Sint-Amandsberg 1397 *up d'Oude Meersch*, 1425/50 *ijc roeden lants* (d.w.z. 'akkerland') *ligghende in Outmersch*, 1485 *½ buunre lants ligghende in Ouden mersch*.

eerste helft van de 12de eeuw. Vgl., erg sprekend: (nog operationeel) in Brugge 1089 *in Castello Forinseco*, in Veurne 1105 *Butanburgh* ↔ (niet meer operationeel) in Brugge Oudeburg 1120 *in Veteri Castello*, in Gent Oudburg 1187 *Veteri Castello*.⁽¹⁹⁾

CONCLUSIE

De Ridderstraten kunnen pas ontstaan zijn in de loop van de 12de eeuw, als uitwijkplaats voor ridders van het opgegeven *subcastrum*.

Wat hieronder nog meer voor de Kattenstraten zal blijken, geldt ook voor de Ridderstraten: in latere tijd treft men ze ook buiten de steden aan. Daar kan dan alweer de regel worden ingeroepen van de vermenigvuldiging ten gevolge van de toponymische invloed van de (groot)stad op het omliggende.⁽²⁰⁾

⁽¹⁹⁾ Voor de naamgevingsgenese kan de vergelijking met de stadsnaam Oudenburg niet worden doorgetrokken. Weliswaar komen daar voor: 1273 *die Hoge Wal*, ca. 147 *den Burg of den Hoghen Wal* en 1270 *Burechstrate*, maar de stadsontwikkeling is er helemaal anders geweest. Zoals vaak elders, werd later, binnen de oude vestingen een kleinere versterking opgetrokken: de Burg. De morfologie van de naam Oudenburg wijst hier op veel hogere ouderdom: enkel zwakke flexie en uiteraard geen bepaald lidwoord, want Oudenburg is een volwaardige nederzettingsnaam daterend uit de vroege middeleeuwen, toen de Germaanse nieuwkomers oog in oog stonden met de ruïnes van een Romeins *castellum*. Het adjectief is hier niet contrastief/opponerend, maar ornatief.

⁽²⁰⁾ In de Ridderstraten worden al eens bewoners aangetroffen met de familienaam De Riddere, denk aan Aalst 1426 *in de Rudderstrate tusschen her Jan Momaerds stede ende Jan Rudders stede*. Dat gegeven mag geen aanleiding zijn om te veronderstellen: Ridderstraat < 's-Ridders straat, dus benoeming van de straat naar een familienaam in de gen. sg., een erg frequent hodonymisch type. M.b.t. het opduiken van de familienaam *De Riddere* in Ridderstraten kan veeleer worden verondersteld dat het hier gaat om honkvaste families wier naam nog verwijst naar de status van ridder uit de tijd van de ministerialiteit.

Uiterlijk doet een naam als *Ridderstrate* zich typologisch voor als een oud stamcompositum. De omzetting *Vicus Militum* suggereert echter een primair compositum met een gen. plur. als eerste lid: *Ridderstrate* < **Ridderestrate*/**Riddersstrate* (naar het paradigma van *ridder(e)* in Marynissen 1995, 400).

Kattenstraat

Het element *kat* en in het bijzonder de naam Kattenstraat heeft de aandacht van veel toponymisten gewekt. Na Jan Lindemans (1932), boog Maurits Gysseling zich herhaaldelijk over de naam (1953, 1954, 1987, 1997). Ook Magda Devos nam de namen samengesteld met *kat* meermaals onder de loep (1998, 2002).⁽²¹⁾ Hieronder beperk ik mij tot de naam Kattenstraat. Het valt vooral op dat die naam in stedelijke context soms wordt aange troffen in de nabijheid van de naam Ridderstraat. Zo vormt in Aalst de Ridderstraat een zijstraat van de Kattenstraat die zelf naar de Grote Markt met het belfort leidt.

Aalst

1291 kop. 17de eeuw *in vico Cattenstrate*, 1306 *Godeuert uter Cattenstraten*, 1360 *in vico nuncupato Cattestrate*. Vertrekt van de Markt en het schepenhuis. Archeologisch onderzoek heeft uitgewezen dat het centraal gelegen gedeelte van de Kattenstraat bebouwing kende in de 2de helft van de 13de eeuw, terwijl de aanpalende Grote Markt al sinds de 2de helft van de 12de eeuw bewoond was.⁽²²⁾ Men kan aannemen dat de Kattenstraat nooit erg breed is geweest. Nog steeds is de straat enger dan de Molenstraat en de Nieuwstraat. Dat geldt ook wat haar perifere gedeelte (tot de stadsvesten) betreft, waar de huizenbouw overigens vrij laat op gang is gekomen.⁽²³⁾

⁽²¹⁾ In Duitsland hield het element *kat* de aandacht bezig van K. Casemir en B. Meineke. Op voorwaarde dat de referent een krom tracé heeft, wordt voor de naam Katzenstrasse gedacht aan een toponymisch element **kat-* uit IE **gēu-* ‘buigen, krommen, welven’, verkort als **gē-*, met een *-t*-uitbreiding, zie Casemir & Meineke 2014, waar Kattenvenne (onder Lienen, Nordrhein-Westfalen) 836 *Hadunveni* dan weer uitgelegd wordt als *Gatt* ‘ondergelopen kuil’ + *Venn* ‘moer’. Met dank aan dr. Kristin Loga (Zentrum für Namenforschung prof. J. Udolph).

⁽²²⁾ De Groote 2010, 260.

⁽²³⁾ Met dank voor deze gegevens aan Dirk Callebaut en Wilfried Vernaeve.

Deinze

1395 *bij der Cattenstrate*, 1401, 1402 *neffens der Catten straten*, 1406 *inde Catte strate*. Niet meteen in het centrum.

Diest

1321 *in die Kattenstrate*, 1374 *in de Catte strate* > 1345 *Boregstrate*.

Gent

1. In het stadscentrum: 1323 *inde Cattenstege*, 1349 *in de Cat-testeghe*, 1366 *in de Catten strate*, nu de Cataloniëstraat: ‘Den westcant van ’t belfort voorbij en rechtsomdraaiende komen wij in de Catalognestraat ... het oostwaarts gelegene gedeelte, zeer smal, in de schepenbrieven wordt geheeten *Cattesteghe* of *Cattesteghe bij den beelfroete* ...van ’t jaar 1372 tot diep in de 15de eeuw men schreef ook weleens : *Cattestrate* (1456), maar ’t was meer eene steeg dan eene straat’.⁽²⁴⁾ De Kattensteeg had een (archeologisch bewezen) breedte van ca. 6 meter en werd verruimd in de jaren 1830.⁽²⁵⁾ Samen met de Korte Ridderstraat gelegen bij de Gentse lakenhal en het schepenhuis.

2. In het Sint-Baafsdorp: 1220/39 *Giselin de Cattenstraten*, 1345 *in de Cattenstrate*, 1369 *in de Cattestrate*.

Hulst

1349 *in vico qui dicitur Cattenstrate*, 1464, 1571 *in de Cattestrate*.

⁽²⁴⁾ De Potter 3, 372.

⁽²⁵⁾ Laleman & Vermeiren 2010, 30, 46: ‘De Kattesteeg en de Nuwelsteeg, met amper een breedte van ca. 4 meter, kenden slechts stenen huizen aan één zijde, telkens aan de overzijde van het bouwblok van de Korte Ridderstraat. Het veronderstelde beklemmende gevoel van kleine steegjes moet op die manier misschien worden genuanceerd’.

Kruibeke

1401 *apud Cattenstrate*, 1406 *in de Cattestrate*. Vrij lange straat vertrekkend van het dorpscentrum.

Leuven

1293 *in Cattarum strata*⁽²⁶⁾, 1318 *in Cattenstrata*. Nu de Charles Deberiotstraat als verbinding van de Naamsestraat en de Tiensestraat, alvast niet dicht bij het stadhuis.

Lier

1940 *Kattenstraat*. Geen oudere vormen bekend. Verbinding van de Bril en de Rechtstraat, ten westen van het centrum met de Sint-Gummaruskerk.

Oudenaarde

1272 *in uico Muricipum*, ca. 1285, 1291, 1360 *in de Cattenstrate*, 1363 *in de Cattestrate*. Niet ver van de Markt en het stadhuis.

KATTENSTRAAT 'PROSTITUTIEBUURT'?

Indien Ridderstraten niet uit te leggen zijn als naam voor prostitutiebuurten uit een vroege tijd, zijn Kattenstraten, die vaak ook in het centrum van heel wat Vlaamse steden voorkomen, dat dan wel? M. Gysseling legde de Katte-toponiemen in steden en op het land aanvankelijk uit als naam voor behekste plaatsen (zie hieronder). Van kat naar heks en van heks naar hoer ...? Een en ander bewijst inderdaad het samengaan van 'heks' en 'hoer'. Er is ten eerste de gelijkstelling van 'heks' en 'hoer' in het Germaanse woord **farō-* in de Lex Salica: *striam aut meretricem mallobergo faras* (pl.). Zelfs nog in het Middelnederlands heeft het woord *varende wijf, varende vrouwe* de dubbele betekenis.⁽²⁷⁾ Verder is er de etymologie van het woord

⁽²⁶⁾ *Catta* 'kat' is Medio-Latijn, tgv. het klassieke Latijn met *felis*.

⁽²⁷⁾ Gysseling 1976, 71.

heks zoals uitgelegd door E.C. Polomé: ‘seksstovenares’ > ‘heks’⁽²⁸⁾ en door M. Gysseling: ‘concupine’ > ‘heks’⁽²⁹⁾. Ten slotte is er de latere associatie van ‘heks’ en ‘hoer’ zoals die blijkt uit tal van heksenprocessen: de kat die in het gezelschap van de heks vertoeft en uiteindelijk de duivel zelf blijkt te zijn.⁽³⁰⁾ Toch moet dat denkspoor verlaten worden. Immers, met uitzondering van het Engels met *cat* als spottende term voor ‘hoer’, wordt het woord voor ‘poes’ in geen enkele andere Europese taal in die betekenis genoteerd.⁽³¹⁾ Meer nog, in de Vlaamse toponymie kan geen enkele middeleeuwse Kattenstraat met de functie van prostitutiebuurt aangewezen worden.

KATTENSTRAAT BIJ M. GYSSELING

Bij de verklaring van de naam Kattenstraat heeft M. Gysseling veel getwijfeld tussen *catte* ‘kat; wilde kat’ en *catte* ‘aarden opworp’. Een overzicht: 1. ‘Ten onrechte ziet Jan Lindemans in Mnls. *katte* ‘katapult en soortgelijke ... een nevenvorm van *kade*’⁽³²⁾; 2. ‘Kattestraat Gent ... *kat* als toverdier’⁽³³⁾; 3. ‘*Kat* als straatwoord, bij IE *(a)kat- ‘beschutten’, Nl. *kade*, *katte* ‘aarden wal’⁽³⁴⁾; ‘*kade* bij IE *kadh- ‘beschutten’, met variant IE *kat- + geminatie > Germaans *kattō-, dus Lindemans’ *kat* ‘aarden vest rond nederzetting’ overnemend, met aanvoering van a. de Gentse Kattensteeg, nu de Cataloniëstraat ‘die de grens vormde van de oorspronkelijke stad, waarachter het Veld (vgl. Veldstraat), lag’ en b. de Kattenstraat in het Gentse Sint-Baafsdorp als ‘de straat evenwijdig met de vest’.⁽³⁵⁾

(28) EWN, 408.

(29) Gysseling 1984.

(30) Monballyu 2015, 56.

(31) Bloch II, 541.

(32) Gysseling 1953, 84.

(33) Gysseling 1954, 53.

(34) Gysseling 1987, 60.

(35) Nalatenschap Gysseling 1997, aantekening van ca. 1990?

KAT 'AARDEN OPWORP'

In attestaties als soortnaam en plaatsnaam uit de Nieuwe Tijden mag *catte* wel degelijk worden uitgelegd als 'aarden ophoging op een bastion'.

Enkele voorbeelden:

- Diest 1542 *dat men zal maken eene catte alder naest der Alderheyiligen poirte*, vgl. aldaar de huidige Kattenstraat, niet te verwarren met de nu verdwenen Kattenstraat, zie hierboven.
- Gent 1581/82 *het weerck van de catte op dHeuverpoorte*, vgl. aldaar Kattenberg⁽³⁶⁾.
- Oudenaarde (niet precies lokaliseerbaar) 17de eeuw *dhilft vanden bostion de Katte genaemt*.
- (wellicht ook) Ieper 1553 *an de Catte*.

Oudere attestaties van het appellatief ontbreken, middel-eeuwse namen op basis van *catte* 'aarden ophoging' evenzeer. Het gaat hier om het aan het Frans ontleende woord *chat*, Picardisch *cat* (in het Medio-Latijn omgezet als *catta*) 'belegeringswerktuig, beweegbaar schutdak waarop de blijde staat', dat – kennelijk via *chat chatelet* 'idem, maar met beschermende hoektorens' – in de 16de eeuw de betekenis 'aarden opworop aan een stadswal vanwaar men de aanvaller in het vizier neemt' ging aannemen.⁽³⁷⁾ Een semantische verschuiving binnen de militaire sfeer dus, blijkbaar exclusief Nederlands en Duits (vgl. een naam als *Katzestump*) want het Frans bedient zich hier van de term *cavalier*.⁽³⁸⁾

⁽³⁶⁾ Prostitutiebuurt in de 19de en 20ste eeuw, nabij de Leopoldskazerne. 'Deze berg heeft met katten niets te zien. Hij was het hoogste gedeelte van de wijk van Sint-Pieter en van heel de stad, voorzien van versterkingen met een of meer *katten* (schiettuigen). De aanpalende straten maakten deel uit van de Kattenberg. Werd ook soms Plattenberg genoemd' (Lievevrouw-Coopman 1974, 626): 1376 *den Platten Berch*.

⁽³⁷⁾ Kiliaan vermeldt beide betekenissen: *katte stormkatte* 'vinea, pluteus' en 'propugnaculum eminens, altum, collinum' (Kiliaan 1599, 227). In Ninove was 1485/86 *catte* een toestel waarmee palen aan de oevers van de stadswallen werden ingeheid.

⁽³⁸⁾ Van Hemelrijck 1950, 135.

KAT 'POES'

In oude namen van het type Kattenstraat kan *catte* echter wel niet de betekenis 'aarden opworp' hebben gehad. De morfologie van het naamtype leert ons meteen waarom. Men kan er niet omheen dat alle bovenstaande variantenapparaten een zelfde evolutie vertonen: *Cattenstrate* > *Cattestrate*. Bij de naam van een menselijke constructie als *catte* 'aarden opworp' had men hier veeleer het omgekeerde verwacht: *Cattestrate* als primair stamcompositum, vgl. Ka(de)dijk, Brugstraat en Kerkstraat. Bij namen van dieren gaat het er anders aan toe. Zoals de naam Kattendijke 1220 *Cattendic*, waarin Mnl. *catte* 'kat' uit Germaans **kattōn-* f., dient de naam Kattenstraat meer bepaald te worden gerekend tot de vele samenstellingen met als eerste lid een tot de *ōn*-klasse behorende of daarin geïntegreerde diernaam. Het laat zich aanzien dat, zoals bij de *an*-stammen, de vorm van de genitief enkelvoud hier veelal teruggaat op die van de genitief meervoud⁽³⁹⁾: **kattōna*. In de naam Kattenstraat schuilt dus *kat* 'poes'.

Bij het ontrafelen van het kattenkluwen blijft de hamvraag welke motivering en welke historische realiteit ten grondslag liggen van die naam. Al in de Germaanse tijd⁽⁴⁰⁾ en in de vroege middeleeuwen waren katten zeer geliefd en werden zelfs als heilig beschouwd. Zij waren het symbool van vruchtbaarheid en golden als beschermer van de woning. Volgens de literatuur sloeg de ingesteldheid tegenover katten vanaf de 13de eeuw gevoelig om: ze werden voortaan beschouwd als het vleesgeworden kwaad en als de bondgenoot van de duivel, ook als de duivel zelf. Vandaar mogelijk het wrede behandelen en doden van katten in de middeleeuwen en later. Dat brengt ons aan het zgn. kattenwerpen zoals in Ieper en in andere Vlaamse steden. De

⁽³⁹⁾ Gysseling 1997, 19.

⁽⁴⁰⁾ De liefdesgodin Freyja reed in een met katten gespannen wagen. De katten symboliseerden haar hartstochten.

vroegste authentieke indicaties van het Ieperse kattenwerpen treft men aan in de stadsrekeningen van 1410-1420⁽⁴¹⁾.

Naast de impact van bijgeloof moet men rekening houden met een reël gegeven: hinder door tijdelijke overpopulatie. Om dat probleem te verhelpen werd blijkbaar vakkundige hulp ingeroepen, getuige de familienaam Schietekat, 'schie de kat', een zinwoord, als bijnaam voor een kattendoder: (in een Naamse oorkonde) 1288 *Loys Scietekatte* en vooral in Zuid-Oost-Vlaanderen, b.v. in Geraardsbergen 1356 *Sophye Scietcaets*, enz., vgl. verder in Frankrijk 13de eeuw Lens *Tuecat* ('kattendoder', vgl. *Tuekien* 'hondenslager'), *Bouteca* ('kattenverjager'), in Duitsland Katzenbeisser, Katzenbiss⁽⁴²⁾.

Het zou echter verkeerd zijn uit het bovenstaande af te leiden dat de kat uit het leven van de middeleeuwer gaandeweg aan het verdwijnen was, laat staan dat Kattenstraten herinneren aan algemene en grootschalige kattenvervolging en -uitroeiing.⁽⁴³⁾ De Oudenaardse omzetting 1272 *in uico Muricipum*, 'straat van muizenvangers', wijst integendeel op de kwalificatie van de kat als nuttig dier. In lakensteden zal het vangen van muizen inderdaad een niet te verwaarlozen objectief gevormd hebben.⁽⁴⁴⁾

⁽⁴¹⁾ In die rekeningen is de aankoop van katten opgetekend, zonder vermelding waartoe (bron: Wikipedia). Door sommigen wordt de bul *Vox in Rama* (1232/34) van paus Gregorius IX, een oproep om hekserij tegen te gaan, uitgelegd als een pleidooi om de kat algemeen te verbannen. Dat is echter onjuist: in de bul wordt weliswaar een zwarte kater in een satanische context opgevoerd, maar om een aanbeveling om de kat als wezen te veroordelen en grootschalig uit te roeien, gaat het hier niet. Uiteraard neemt dat niet weg dat de nauwe verbinding die in de 13de eeuw werd gelegd tussen katten, heksen en duivels de jacht op de (zwarte) kat faciliteerde.

⁽⁴²⁾ Brechenmacher 1957/60 II, 19; met Mhd. *beissen* voor *beizen* 'in vallen lokken'; Debrabandere 1989, 188; Debrabandere 1993, 1252; vgl. Mnl. *cattenbiter*, met *biten* 'bijten, vangen'.

⁽⁴³⁾ Geheel verkeerd is de opvatting dat, na de 'uitroeiing van de kat', de rat de Zwarte Dood (1347/52) zou hebben veroorzaakt.

⁽⁴⁴⁾ Het geweld op katten bereikte een hoogtepunt in de 15de en 16de eeuw, lang na het ontstaan van de oudste Kattenstraten. Ten onzent kreeg 'kattenmuziek' reële sadistische uitvoeringen: men vrolijkte blijde intredes op met een kattenklavier, dat het via een toetsenbord mogelijk maakte een stel katten te laten kermen van de pijn (Van Uytven 1998, 212).

Het Medio-Latijn hanteert meestal *murilegus* 'muizen-plukker'.

Evenmin mag uit het oog worden verloren dat middeleeuwse straten vaak herschape[n] waren in vuilnisbelten. Men dumpte er allerlei troep zoals etensresten en slachtafval, als voer voor loslopende varkens, huisdieren ... en ratten. Katten, die vooral bij nacht opereren, konden ongetwijfeld hier hun diensten bewijzen. Schrijft Maerlant in 'Der Naturen Bloeme' niet: 1287 *onreine muse ende ratten dat sijn alle proien der catten?*

Even twee zonderlinge excerpten uit Oost-Vlaanderen ter overweging. In Oudenaarde noteert men: 1272 *In Thiedighem* (Tiegem) *Iohannes Maior qui dicitur clericus de catten*; 1291 *In Tiedighem Ian der catten cleerc*, CG I 222, 1589. De Gentse stadsrekening van 1323 vermeldt op haar beurt: *jtem Jan Willems sone die de dievel bant vanden rechte dat sijn vader adde an thuus inde Cattenstege bachten scepenhuus was daer Jan Toluin* (lees: Tolnin?) *scepenclerc jnne plagh te wonene xl lb.*, Stadsarchief Gent 400/1, 117 r°.

Vermogen die excerpten een licht te werpen op de betekenis van de naam Kattenstraat? Waren gespecialiseerde stedelijke klerken precies in de Kattenstraten aan de slag?⁽⁴⁵⁾ Het valt inderdaad op dat zowel in Gent als in Aalst de Kattenstraat

(45) De klerken maakten de spil uit van het dagelijks bestuur van de middeleeuwse stad. Onder de klerken stonden de *serianten* (sergeanten) of schepenknapen, die lager bezoldigd werden, maar vaak bijverdiensten hadden, zie Van Werveke 1934, 243. Het moet echter worden opgemerkt dat de Gentse stadsrekeningen hier geen aanwijzingen prijsgeven m.b.t. het vergoeden van kattenverdelging. Het in toom houden van de hondenpopulatie komt wel in beeld, vgl. de rekening voor 1334/35: *item Janne Alarde ende Jan Mase hondeslagers ouer haren dienst dat sij de honde sloughen vii weken, van elker weke xii gr. dat comt xiv lb.*, Vuylsteke 1900, II, 973. Hetzelfde geldt voor Oudenaarde, waar op tijd en stond vakkundige hulp werd ingeroepen uit Doornik, zo in 1438, 1443, 1445, 1447, 1460/61 en 1466, vgl. 1438 *Item gheheuen Hannin Martins tukien van dat hij doot gheslegghen hadde cxliiij honden te vi. d. stic ... iij lb. xiiij s.*, 1460/61 *Item betaelt den thuquien van Dornicke die bij laste van scepenen hier commen es te diuersche stonden slaen grote menichte van honden ... iij lb. xii s.*, Stadsarchief Oudenaarde, rek. 1438, 126 v° en rek. 1460/61, 51 v°.

Men mag uit die tegenstelling echter niet afleiden dat kattenverdelging niet werd toegepast. Meer zelfs, uit het in de rekeningen wegblijven van externe professionele hulp bij de kattenaanpak zou men, zij het met het nodige voorbehoud, kunnen opmaken dat de steden de problemen hier oplosten met eigen middelen, d.w.z. 'in de Kattenstraten', waar dan mogelijk kattenvallen waren opgesteld.

vertrekt nabij het schepenhuis. Ook in Oudenaarde ligt de Kattenstraat niet ver van het stadhuis.⁽⁴⁶⁾ Het antwoord op de bovenstaande vraag moet luiden: om de naam Kattenstraat uit te leggen als reminiscentie aan een of andere vorm van stedelijk 'kattenbeheer' resp. van stedelijke 'kattenbeheersing', blijven doorslaande bewijzen uit. Men kan enkel concluderen dat de meeste Vlaamse Kattenstraten het onvervalste naamkaartje van de middeleeuwse Felix zijn.

HOND EN ... KAT?

Leidt een vergelijking met de naam Hond(s)straat naar een oplossing? In hun fysionomie vertonen Hond(s)straten⁽⁴⁷⁾ inderdaad heel wat punten van overeenkomst met Kattenstraten. Bovendien lijken ze elkaars complement te vormen binnen het kader van de stedelijke toponymie.

In Hond(s)straten kan een persoonsnaam schuilen (< 's-Honds Strate), meestal echter gaat het om de naam van het dier. Een vroeg voorbeeld is de huidige D'Hondtstraat (abusieve naam!) in de 'kattenstad' Ieper: 1217 in *Honstrata*, 1276 *Hontstrate*, 1337/38 en *le Kien rue* (De Flou VI 247). In Duitsland treft men vroeg geattesteerde pendants aan. Tal van voorbeelden uit de Hanzesteden zoals Lübeck 1263 *Platea Canum*, 1289 *Hundstrate* en uit het Rijnland: Keulen 1263 *Hundisgasze* en verder Mainz 1323 in *vico Hundgassen*, Speyer 1298 in *der Huntgassen*, 1334 *Vicus Canum* en Worms 1234 in *Huntgassen*, 1268 in *Vico Canum extra muros* (Christmann 1953).⁽⁴⁸⁾ Meestal komen de stedelijke Hund(e)strassen voor in de 'Altstadt/Innenstadt'. Ook in Ieper vertrekt de D'Hondtstraat van de Grote Markt. In Lübeck duidde het perifere deel van de Hundestrassen lange tijd een 'Arme-Leute-Gegend' aan'.

⁽⁴⁶⁾ Absolute veralgemening zou hier verkeerd zijn: in Maastricht treft men de Kattenstraat, in 1377 als een steegje genoteerd, aan ten oosten van de Maas, net niet in de binnenstad.

⁽⁴⁷⁾ Vgl. Vroegmnl. *hont* 'verachtelijk persoon' en Mnl. *hondsch* 'verachtelijk'.

⁽⁴⁸⁾ Uiterlijk zijn het stamcomposita, mogelijk gaat het echter om composita met *hund* in weggesleten gen. pl.

Mogelijk verschaft dat kleine gegeven een belangrijke aanwijzing: het element *hond* in overdrachtelijk gebruik, pejoratief dan. Hond(s)straat als naam voor de laagst getaxeerde buurt van de binnenstad. Of hetzelfde geldt voor *kat* in de naam Kattenstraat, is echter niet meteen bewezen. Nergens treft men in de middeleeuwse literatuur *catte(n)*- aan met de betekenis 'verachtelijk persoon'.⁽⁴⁹⁾

KATTENSTRAAT 'ENGSTE STRAAT'

Uiterlijke gelijkenis ligt blijkbaar meer voor de hand. Een opvallend kenmerk van de historische Kattenstraten is hun aanvankelijk benauwde aanblik. Van steegje tot straat, zo zou men het kunnen stellen. Denk aan de situatie in Gent: 1323 *inde Cattenstege* > 1366 *in de Catten strate*. Vele Kattenstraten verschijnen tegelijk als Kattenstraatjes.⁽⁵⁰⁾

Frankrijk levert hier twee beroemde pendanten.⁽⁵¹⁾ In Parijs is er de engste straat van de hele stad, de *rue du Chat qui pêche* (deze laatste grappende 14de-eeuwse toevoeging doordat het steegje uitliep op een viskaai aan de Seine), 1,80 m breed, 29 m lang, tevens een bordeelbuurt: alternatief werd het steegje *ruelle des Etuves* genoemd, Stooftstraat dus. In Troyes vindt men dan weer de *ruelle des Chats*, in 1460 *ruelle Maillard*, een vrijwel intact in haar middeleeuwse gedaante bewaarde steeg waarvan de gevels met erkers en uitsprongen elkaar aan de nok raken, mede door inzakking, 'zodat een kat daar van de ene zijde naar de andere kan springen', wat dan ook plaatselijk als verklaring van de naam dient. Hoewel de straat zelf tot de 13de eeuw

⁽⁴⁹⁾ Echo's hiervan vindt men pas vanaf de 16de eeuw. Zo brengt Marcus van Vaernewijcks dagboek *Van die beroerlijcke tijden ...* (Gent, 1566-68) het verhaal van een stem die opklonk om priesters niet langer 'heren', maar 'katten' te noemen: *Andere, hoorende dat men jeghen priester heere zeijde, sprack: en noumt de papen gheen heeren maar heetse liever catten, waer up hij de cause zeijde, die ic om beters wille zwijghe* [En hij zei erbij waarom, wat ik hier liever niet verhaal] (ed. F. Vander Haeghen, deel 1, hoofdstuk 2).

⁽⁵⁰⁾ Vgl. De Flou 7, 398-401; vgl. verder Kempeneers 1989, 151: 'Talrijk zijn ook de *Kattestraten*, onder meer in Tienen en Kumtich. Het zijn telkens kleine, onbenullige straatjes'.

⁽⁵¹⁾ Naast de Franse *rues des Chats* zijn er de Duitse *Katzenstrassen*.

opklimt, lijkt de naam *ruelle des Chats* pas in de 19de eeuw gegeven te zijn, zodat een plaats in de rij van de historische Kattenstraten hier niet aan de orde is.⁽⁵²⁾ In Duitsland gebruikt men *Katzensteg/ Katzensteig* en *Katersteig* nog steeds ter aanduiding van een smalle weg of een sluipteg. Ten onzent zal *Kattensteeg* > *Kattenstraat* wel hetzelfde hebben betekend: ‘enge steeg of straat die doet denken aan een doorgang op kattenmaat’.⁽⁵³⁾ Als benoemingsmotief kan dus voor *Kattensteeg*, *Kattenstraat* worden aangenomen: ‘doorgang die a.h.w. zo smal is dat enkel een kat er met gemak doorheen kan lopen’.

Met ‘eng’ als moederteken van alle oude *Kattenstraten*, levert het opvallende unieke voorkomen ervan binnen de oudste stadscentra de betekenis ‘engste steeg resp. straat van de binnenstad’ op.

Bronnen en woordenboeken

- BRECHENMACHER, J.K. (1957/60), *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen*. I. Limburg a.d. Lahn.
- CG = GYSSELING, M. (1977), *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*. I. *Ambtelijke bescheiden*. 's-Gravenhage.
- CMT: *Corpus Molemans-Thiry* (1978) *Naamkundig Repertorium. Machinale bewerking van de onuitgegeven toponymische dokumentatie uit Nederlandstalig België (1925-1975)*. Instituut voor Naamkunde – Leuven.
- DEBRABANDERE, F. (1993), *Verklarend woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*. Brussel.
- DEBRABANDERE, F. (2005), *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van de Oost- en Zeeuws-Vlaamse woorden*. Amsterdam-Antwerpen.

⁽⁵²⁾ In 1789 werd de toegang er bij valavond geweigerd wegens de kwalijke reputatie die de buurt gekregen had. Met dank voor de gegevens aan Sylvie Coulonval (Troyes Champagne Tourisme) en Olivier Cayez (Archives Municipales Troyes).

⁽⁵³⁾ Vgl. het frequente *Katte(n)gat*, met primaire betekenis ‘opening in een schuurdeur om een kat door te laten; nauwe doorgang, meer specifiek tussen twee huizen’ (Rentenaar 1990, 30).

- DE FLOU, K. (1914-38), *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen*. I-XVIII. Gent-Brugge.
- EWN: PHILIPPA, M., DEBRABANDERE, F. & QUAK, A. (2003-2009), *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. 1-4. Amsterdam.
- FRANCK-VAN WIJK: VAN WIJK, N. (1912), *Francks's Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche taal*. Tweede druk door dr. N. Van Wijk. 's-Gravenhage.
- LIEVEVROUW-COOPMAN, L. (1974), *Gents Woordenboek*. I-III. Ledeberg-Gent.
- LNT: KÜNZEL, R. E., BLOK, D.P. & VERHOEFF, J.M. (1988), *Lexicon van nederlandse toponiemen tot 1200*. Amsterdam.
- MW: VERWIJS, E. & VERDAM, J. (1885-1929), *Middelnederlandsch Woordenboek*. 's-Gravenhage.
- TW: GYSSELING, M. (1960), *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. Brussel.
- TWOZV: *Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen* (in opmaak, zie VAN DURME, L. (2012), 'Het Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen. Mogelijkheden en beperkingen'. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 84, 251-270) en <http://bouwstoffen.kantl.be/tw-ozvl>).
- VMNW: PIJNENBURG, W.J.J., VAN DALEN-OSKAM, K.H., DEPUYDT, K.A.C & SCHOONHEIM, T.H. (2001), *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*. Leiden.
- VUYLSTEKE, J. (1900), *Oorkondenboek der stad Gent. Gentsche stads- en baljuwsrekeningen 1280-1336*. I-II. Gent.
- WYFFELS, C. (1965, 1971), *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319)*. I. 1-2. Brussel.

Literatuur

- BEELE, W. (1975), *Studie van de Ieperse persoonsnamen uit de stads- en baljuwsrekeningen 1250-1400*. Handzame.
- BLOCH, I. (1912- 1925), *Die Prostitution*. I-II. Berlin.
- CASEMIR, K. & MEINEKE, B. (2014), 'Zum Ortsnamen *Kattenvenne*'. In: *Kattenvenne 1312 eG* (Hrsg.) *Kattenvenne. Das Dorf mit seiner Entwicklung*. II. Langerich, 45-54.
- CHRISTMANN, E. (1953), 'Von den 'Hund(s)gassen' im nördlichen oberrheinischen Raum'. *Rheinische Vierteljahrsblätter* 18, 277-284.

- DEBRABANDERE, F.(1988), 'De familienaam Vuylsteke'. *De Leiegouw* 30, 265-268.
- DEBRABANDERE, F.(1989), ' De familienaam *Schietekat*'. *Naamkunde* 21, 186-189.
- DE GROOTE, K. (2010), 'The contribution of archaeological sources to the research of the formation of towns. The example of Aalst, a border town in the county of Flanders'. In: DE GROOTE, K., TYS D. & PIETERS, M.(eds.), *Exchanging Medieval Material Culture. Studies on archaeology and history presented to F. Verhaeghe*. Brussels, 249-266.
- DE POTTER, F. (1883-1901), *Gent van den oudsten tijd tot heden. Geschiedkundige beschrijving der stad*. Gent, delen 1-8.
- DEVOS, M. (1998), 'Valse katten in het Meetjesland'. In: *Vriendenboek Luc Stockman*. Maldegem, 103-110.
- DEVOS, M. (2002), 'Betekenis en motivering van diernamen in de microtoponymie'. *Naamkunde* 34, 205-224.
- DUPONT, G. (1996), *Maagdenverleiders, hoeren en speculanten. Prostitutie in Brugge tijdens de Bourgondische periode (1385-1515)*. Brugge.
- GYSELING, M. (1953), 'Enkele Oudnederlandse woorden in het Frans'. *Med. Ver. Naamkunde* 29, 11-84.
- GYSELING, M. (1954), *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*. Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven.
- GYSELING, M. (1976), 'De Germaanse woorden in de Lex Salica'. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, afl. 1, 60-109.
- GYSELING, M. (1981), 'Composita'. *Naamkunde* 13, 118-130.
- GYSELING, M. (1983), 'Inleiding tot de oude toponymie van West-Vlaanderen'. *De Leiegouw* 25, 39-58.
- GYSELING, M. (1984), 'Van concubine naar heks'. In: DEZUTTER W.P. & VAN DE WALLE, R. (red.), *Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden*. Brugge-Gent, 70-71.
- GYSELING, M. (1987), 'Substratwörter in den germanischen Sprachen'. *North-Western European Language Evolution* vol.10, 47-62.
- GYSELING, M. (1981), 'Composita'. *Naamkunde* 13, 118-130.
- GYSELING, M. (1990), 'De naam Oudburg'. *Tijdschrift De Oost-Oudburg* 27, 96-100.
- GYSELING, M. (1997), 'Geschiedenis van de verbindingsklank in samenstellingen'. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 9-26.

- GYSSELING, M. (1997), *Wetenschappelijke nalatenschap gedeponneerd in de KANTL (Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren)*. Gent.
- KEMPENEERS, P. (1989), 'Beeldrijke veldnamen in Tienen en omgeving'. *Naamkunde* 21, 136-159.
- LALEMAN, M.C. & VERMEIREN, G. (2010), 'Ruimte en bebouwing in het centrum van het middeleeuwse Gent'. *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 64-1, 3-56.
- LINDEMANS, J. (1932), 'Kat, kade'. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 6, 71-84.
- MARYNISSEN, A. (1995), *De flexie van het substantief in het 13de-eeuwse ambtelijke Middelnederlands. Een taalgeografische studie*. Leuven.
- MEERTENS, P.J. & MOLL, W. (1953), *Middeleeuwse en moderne straatnaamgeving* (Toponymica 15). Leuven-Brussel.
- MÖLLER, R. (1985), 'Alt: Bedeutungsentfaltung beim Appellativ und Benennungsvielfalt beim Namenwort', in: SCHÜTZEICHEL, R. (Hrsg.) *Giessener Flurnamen-Kolloquium 1. bis 4. Oktober 1984*. Heidelberg, 201-212.
- MONBALLYU, J. (2015), *De heksen en hun bureu. Heksenprocessen in de Lage Landen 1598-1652*, Leuven.
- RENTENAAR, R. (1990), *Groeten van Elders. Plaatsnamen en familienamen als spiegel van onze cultuur*. Naarden.
- SCHOUTEET, A. (1977), *De straatnamen van Brugge. Oorsprong en betekenis*. Brugge.
- Van badhuis tot eroscentrum. Prostitutie en vrouwenhandel van de middeleeuwen tot heden* (1995). Algemeen Rijksarchief Brussel.
- VAN DURME, L. (2005), 'Het naamkaartje van Venus. Toponymische getuigenissen voor het Gentse Kwartier en omgeving'. In: *Oost-Vlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis, Reeks 1 – Laureaten, nr. 1*. Zottegem, 27-56.
- VAN HEMELRIJCK, M. (1950), *De Vlaamse krijgsvouwkunde*. Tielt.
- VAN LOON, J. (1981), 'De betekenis van toponymische samenstellingen'. *Naamkunde* 13, 131-187.
- VAN LOON, J. (1988), 'Zwakke, sterke en pronominale adjectiefflexie in het Oudnederlands'. *Naamkunde* 20, 37-41.
- VAN LOON, J. (2000), *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'stad'. Een bijdrage van de diachrone semantiek tot de sociaal-economische geschiedenis van Noord-West-Europa, inzonderheid van de Nederlanden*. Gent.

- VANNIEUWENHUYZE, B. (2017), 'Ridderstraat, een enigmatische straatnaam'. *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 89, 259-271.
- VAN OMMESLAEGHE, H. (2008-2009), *Ridderschap in stedelijke context. Vlaanderen en de omringende landsheerlijkheden in de twaalfde eeuw*. Masterdissertatie UGent.
- VAN UYTVEN, R. (1998), *De zinnelijke Middeleeuwen*. Leuven.
- VAN WERVEKE, H. (1934), *De Gentsche stadsfinanciën*. Brussel.
- VAN WERVEKE, H. (1965), "Burgus": *versterking of nederzetting?* Brussel.
- VERHULST, A. (1996), 'Zur Entstehung der Städte in Nordwest-Europa'. In: VERHULST, A., *Anfänge des Städtewesens an Schelde, Maas und Rhein bis zum Jahre 1000*. Köln-Weimar-Wien, 361-385.

LUC VAN DURME